

**"PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII"
("ПРИНЦИПИ ІСТОРІЇ МОВИ") АЛЕКСАНДРУ ФІЛІППІДЕ (1859–1933) –
РУМУНСЬКИЙ ВАРІАНТ МОЛОДОГРАМАТИЗМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

Лучканин Сергій Мирославович,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вплив німецьких молодогограматиків доволі широко відбився в румунському мовознавстві в науковій діяльності таких лінгвістів: Богдан Петрічейку Хашидеу (1836–1907), Александру Ламбріор (1845–1883), Харитон Тіктін (1850–1936), Лазер Шеіняну (1859–1934), Александру Філіппіде (1859–1933), Йон Богдан (1864–1919), Овід Денсушану (1873–1938) та Секстіл Пушкаріу (1877–1948). Професор ясського університету Александру Філіппіде, засновник і керівник Ясської лінгвістичної школи, працею "Принципи історії мови" (1894) здійснив оригінальну адаптацію відомої книги Германа Пауля, вказавши на три принципи, що зумовлюють зміни в мові: вигідність (comoditatea), ясність (clarificarea), відповідність законам (legiuitatea). Молодограматичні ідеї наявні і в інших дослідженнях А.Філіппіде: "Елементарна граматика румунської мови" (1897; незважаючи на назву, це серйозна наукова праця) та "Походження румунів" (у 2-х т., 1925–1928).

Ключові слова: молодогограматизм, румунське мовознавство, причини мовних змін, лінгвістичний психологізм, історизм.

Протягом ХХ ст. постійно зростав науковий інтерес до проблем загальної історії лінгвістики та окремих її галузей, зокрема історія мовознавства представлена як окремий розділ у фундаментальному підручнику відомого українського мовознавця М.П. Кочергана "Загальне мовознавство" (2003). У ньому при характеристиці лінгвістичної історіографії значну увагу приділено висвітленню розвитку *молодограматизму* – "напрямку у порівняльно-історичному мовознавстві, мета якого – дослідження живих мов, які нібито розвиваються за суворими, що не знають винятків, законами" [Кочерган 2003, 63]. Чимало місця характеристика молодогограматизму займає у вітчизняних і зарубіжних підручниках і навчальних посібниках, що побачили світ останнім часом [Левіцький, Боронникова 2005, 137–153; Frâncu 2005, 151–159; Mounin 1999, 140–146; Robins 2003, 246–251]. У вузькому тлумаченні терміна *молодограматизм* ця лінгвістична течія пов'язується з діяльністю вчених Лейпцизького університету Августа Лескіна (1840–1916), Карла Бругмана (1849–1919), Германа Остгофа (1847–1909), Германа Пауля (1846–1921; особливо популярною є його праця "Принципи історії мови", де викладено положення молодогограматичного дослідження, що побачила світ 1880 р., а в перекладі російською мовою – 1960 р. [Пауль 1960], її ще називають "Біблією лінгвіста"), Бертольда Дельбрюка (1842–1922) [Березин 1984, 96].

Виділяють такі характерні риси лінгвістичної концепції молодогограматиків: позитивістська філософія як її методологічна основа; прагнення уникати філософії, відмова від розгляду не підкріплених фактичним матеріалом "вічних проблем" науки (таких як мова і "дух народу", походження мови, стадіальність у розвитку мов, мовні універсалиї, типологічна класифікація мов); трактування мови як продукту психофізичної діяльності (лінгвістичний психологізм); емпіризм (атомізм) – спостереження, реєстрація і первинне узагальнення мовних фактів, прагнення залучати якомога ширший фактичний матеріал, найретельніше його опрацьовувати і впроваджувати; історизм (ізолюваний, несистемний) у поєднанні з необхідністю вивчення живих мов і

діалектів, що започаткувало нову мовознавчу дисципліну – лінгвістичну географію; виявлення взаємовідносин мовного узусу й мовленнєвої діяльності окремої особи; пошуки і розкриття фонетичних законів і встановлення новоутворень за аналогією; розуміння наукового теоретичного синтаксису на психологічній основі; усвідомлення причин змін значень слів як наслідок нестійкості індивідуальної психіки тощо.

У лінгвістичній історіографії зазначається, що до цієї течії згодом приєдналися мовознавці інших країн: французький мовознавець Мішель Бреаль (1832–1915), данські дослідники Карл Вернер (1846–1896) і Вільгельм Томсен (1842–1927), норвежець Софус Бугге (1833–1907), італійський мовознавець Граціадіо Асколі (1829–1907) й американський лінгвіст Вільям-Дуайт Уїтні (1827–1894). До молодогограматиків (з певними справедливими застереженнями) зараховують і представників Казанської і Московської лінгвістичних шкіл на чолі з Іваном (Яном) Олександровичем Бодуеном де Куртене (1845–1929) та Пилипом Фортунатовим (1848–1914). Дослідженню впливу молодогограматизму на розвиток наукової думки в українському та російському мовознавстві 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. присвячено цікаву дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук "Теорія та практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві" О.М.Абрамичевої [Абрамичева], де за допомогою історико-наукової реконструкції розкрито різний ступінь впливу молодогограматиків на вчених Московської і Казанської лінгвістичних шкіл, О.І. Соболевського, М.М. Каринського, С.Й. Смаль-Стоцького, А.Ю. Кримського, Є.К. Тимченка, П.О. Бузука, К.Т. Німчинова, Л.Л. Васильєва, П.М. Селіщева, М.С. Трубецького та ін., показано оригінальність ідей українських і російських істориків мови, визначено їх внесок у порівняльно-історичне мовознавство. Молодограматичні ідеї були надзвичайно популярні серед лінгвістів колишнього СРСР, як підкреслює М.П. Кочерган, у Радянському Союзі "переважна більшість учених дотримувалася старих, передусім молодогограматичних, поглядів" [Кочерган 2003, 123]. У навчальному посібнику А.С. Зеленька "З історії лінгвістичних учень" один із розділів красномовно називається "С.П. Самійленко – український молодогограматик другої половини XX ст." [Зеленько 2002, 133–134]. Детальна характеристика молодогограматизму як однієї з базових лінгвістичних концепцій кінця XIX–початку XX ст., її відлуння в лінгвістиці XX ст., ґрунтовний опис національних варіантів молодогограматизму – актуальне завдання сучасної історії мовознавства, яке не повинно обмежуватися дескрипцією та студіями лише основних наукових лінгвістичних шкіл. Ю.О. Жлуктенко так визначає значення мовознавства XIX ст. на формування мовознавчих поглядів М.Я. Калиновича: "Як учений, М.Я. Калинович формувався на лінгвістичних теоріях кінця минулого сторіччя. У своїх лекціях він звичайно звертав увагу слухачів на великі досягнення мовознавства цього періоду, зокрема підкреслював, що, відігравши справді революційну роль, XIX сторіччя принесло рішуче відмовлення від будь-яких апіорних суджень і включило мовознавство в загальний процес наукового пізнання світу у всій його складності, взаємодії і переплетінні матеріальних, духовних і соціальних факторів. Саме в ті часи було відкрито закони, яким підкоряються зміни в мовних системах, визначені закономірності зв'язків людської мови з психофізіологічними та соціальними аспектами природи людини" [Жлуктенко 1991, 21].

Завдання нашої статті полягає в усебічному розкритті впливу теорії та практики молодогограматизму на румунське мовознавство кінця XIX-першої половини XX ст., виявлення спільного й відмінного в поглядах учених Лейпцизької лінгвістичної школи (молодограматиків у вузькому сенсі) та румунських мовознавців 80-х рр. XIX ст. – 40-х рр. XX ст., передусім класичного молодогограматика Александру Філіппіде (1859–1933) – засновника й керівника "яської школи" в румунському мовознавстві, 150-річчя з дня народження якого відзначається цього року.

Відразу слід зауважити, що вплив молодогограматиків доволі широко відбився в румунському мовознавстві в науковій діяльності таких лінгвістів як Богдан Петрічейку Хашдеу (Bogdan Petriceicu Hasdeu, 1836–1907), Александру Ламбріор (Alexandru Lambrior, 1845–1883), Харитон Тіктін (Hariton Tiktin, 1850–1936), Лазер Шеіняну (Lazăr Șăineanu, 1859–1934), Александру Філіппіде (Alexandru Philippide, 1859–1933), Йон Богдан (Ion Bogdan, 1864–1919), Овід Денсушану (Ovid Densusianu, 1873–1938) та Секстіл Пушкаріу (Sextil Pușcariu, 1877–1948) [Лучканин 2006, 10–20].

Александру Філіппіде народився 1 (13) травня 1859 р. у невеличкому молдовському містечку Бирлад (пригадується історична особа давньоруського князя-ізгоя XII ст. Івана Бирладника), був вихідцем із грецької родини, що прибула до Молдови (об'єдналася з Валахією в єдину державу – Румунію – у січні 1859 р., за три місяці до народження лінгвіста) на початку XIX ст. [Macrea 1959, 153]. Майбутній учений закінчив філологічний факультет Яського університету, протягом 1888–1890 навчався в Німеччині, де слухав курси з романської філології Гуго Шухардта, що сам навчився у Філіппіде румунської мови, наголошував на дослідженні фактичного матеріалу в історичній перспективі (діахронії). З 1893 р. і до самої смерті 12 серпня 1933 Александру Філіппіде був професором кафедри румунської філології Яського університету, першої подібної кафедри в Румунії [Balacsiu, Chiriacescu 1978, 202], 1898 його було обрано членом-кореспондентом Румунської академії, а через два роки – і її дійсним членом (у 40 років!)

Александру Філіппіде, перебуваючи під впливом позитивістської філософії, ґрунтовно займався загальномовознавчими (його попередником у цьому плані був Богдан Петрічейку Хашдеу) і загальнофілологічними дослідженнями. 1894 р. він опублікував ґрунтовну працю "Principii de istoria limbii" ("Принципи історії мови"), що становила собою певну адаптацію на румунському мовному матеріалі відомої книги Германа Пауля "Prinzipien der Sprachgeschichte" (1880, витримала п'ять видань, останнє побачило світ посмертно 1937 р.) Філіппіде не приховував впливу лінгвістичних ідей Г.Пауля: "Пропонована праця багато в чому зобов'язана ідеям Пауля, про що недостатньо сказати кількома рядками. Хто уважно читатиме обидві книги, відразу зрозуміє як подібності, так і відмінності між ними" [Philippide 1984, 224]. У праці румунського мовознавця показано вплив психічного фактору в розвитку мови; визначено (за Паулем; щоправда, загально й іноді дещо наївно) три принципи, що зумовлюють зміни в мові: *вигідність* (*comoditatea*), *ясність* (*clarificarea*), *відповідність законам* (*legiuirea*). Говорячи про принцип вигідності, Філіппіде цілком у дусі лінгвістичного психологізму, але на основі румуномовного матеріалу відзначив, що відмінювання наявних трьох відмін іменників у румунській мові легше запам'ятати, ніж п'яти в латинській. Румунський лінгвіст відзначає також роль узусу,

підкреслюється, що чимало мовних змін відбуваються несвідомо як наслідок функціонування самої мови ("принципи мовних змін – власне сама мова; вони не існують поза її межами"). А.Філіппіде виділив і тісний зв'язок між мовою та історією народу, який нею розмовляє (Пауль також зводив усе мовознавство до історії мови).

Як відомо, в концепції молодогограматиків справжньою реальністю виступає лише індивідуальна мова ("жодних мов, крім індивідуальних, не існує"), "а те, що звичайно називають загальнонародною мовою, "є просто абстракцією, яка не має відповідника в реальній дійсності", і "на світі стільки ж окремих мов, скільки індивідів" (Пауль)" [Кочерган 2003, 65]. Подібну думку знаходимо на початку праці Александру Філіппіде: "Так само як і решта природних речей різноманітні до безкінечності, як не можна віднайти хоча б дві, які були б цілком ідентичними, і лише завдяки більшій чи меншій подібності між ними вони виокремлюються людським розумом у групи, певні ідеї, так само до безкінечності варіюється людська мова, від одного індивіда до іншого і від одного моменту до іншого; той самий звук того самого слова не вимовляється однаково двома людьми, наскільки б не подібним було їхнє мовлення на перший погляд. Так само його однаково не вимовляє двічі послідовно одна й та сама людина. У цьому безмежному розмаї мова постає перед нами в часі як біжуча рідина, у просторі як безмежне море, де кожна крапля має своє окремішне існування" [Philippide 1984, 8]. І далі: "Насправді існує стільки говірок, скільки і людей, і також стільки ж мов, скільки і народів" [Philippide 1984, 9]. Тому Філіппіде активно обстоює заклик молодогограматистів досліджувати "людину, яка говорить". Відзначимо, що подібну думку висловлював і близький до молодогограматиків видатний російський мовознавець Олександр Шахматов (1864-1920): "Реальне буття має мова кожного індивідуума; мова села, міста, області, народу виявляється певною науковою фікцією" [цит. за Дорошенко, Дудик 1974, 26].

Самі розділи праці Філіппіде перегукуються з відповідними главами твору Пауля: "Зміна звука" (II розділ; у Пауля – це глава III "Звукові зміни"), "Зміна значення" (III розділ; так само називається четверта глава у Пауля), "Аналогія" (IV розділ; це – п'ята глава в Пауля), "Відокремлення" (описано словотвір румунської мови). Загалом Філіппіде поділяє концепцію молодогограматиків, проте, як неодноразово наголошують румунські вчені [Frâncu 1999: 133; Philippide 1984: XIII-XX], його праця містить і чимало новизни, навіть у межах лінгвістичного психологізму й історизму. На відміну від Г. Пауля, А. Філіппіде не обмежується лише класифікацією й формулюванням мовних змін, а прагне пояснити і їхні причини, серед яких вирізняє й детально аналізує (розділ XII) "*lămurirea psihică a cunoștințelor*" ("психічне роз'яснення пізнання"), під яким розуміє психологічну базу розрізнення, ритм (розділ IX). Доволі широко румунський мовознавець говорить і про взаємозв'язки мови і мислення (йому були відомі ідеї В.фон Гумбольдта), відмінності між логічними і психологічними категоріями і граматичним членуванням речення: VIII розділ праці Філіппіде так і називається, тоді як Г. Пауль заклав основи наукового теоретичного синтаксису саме на психологічній основі, поклавши край багатосторічному пануванню логічної граматики [у Пауля це XVI розділ під назвою "Зміни в синтаксичному членуванні", див.: Пауль 1960, 338–361].

Одним із розділів, у якому Філіппіде виявляє незалежність від Пауля, є глава, де показано роль писемної мови як нормативного фактора для розмовної мови й за-

значено на необхідності певних обмежень для втручання лінгвістів у розвиток мови (це було особливо актуальним в умовах тодішньої етимологізації румунської орфографії внаслідок діяльності латинізаторської школи).

Тривалий час праця А. Філіппіде залишалася важливим підручником із загального мовознавства для румунів, схожа на роботи учня російського молодогограматика Пилипа Фортунатова В.К. Поржезинського ("Введение в языковедение", 1916) та близького до лінгвістичної концепції О.О. Потебні Д.М. Кудрявського ("Введение в языкознание", 1910). У підручнику останнього читаємо: "Лише у звуках знаходить людська думка найдосконаліший вияв, а тому лише звукову мову ми будемо називати мовою у власному розумінні цього слова" [Хрестоматія... 1977, 432].

Окрім цієї праці, молодогограматичні ідеї наявні і в інших дослідженнях А.Філіппіде: "Елементарна граматика румунської мови" (1897; незважаючи на таку назву, це серйозна наукова праця); "Originea românilor" ("Походження румунів"; у 2-х т., 1925–1928), у якій зібрано всі історичні відомості щодо місця, часу й умов формування румунського народу та його мови, з авторськими ремарками, що часто переростають у ґрунтовні лінгвістичні розвідки. І в цьому творі Філіппіде подає власний погляд на причини мовних змін, фонетичні закони (виходячи з власної молодогограматичної концепції, мовознавець уважає фонетичні елементи більш консервативними і більш характерними для кожної мови, а фонетичні зміни відбуваються за фонетичними законами без винятків, як і природні феномени), відношення між мовою і діалектом, відображення у мові специфічного способу мислення мовців (Філіппіде відзначає, що артикуляційна база і психічна свідомість кожного народу є елементами, що вирізняють одну мову від іншої). Відзначимо, що Александру Філіппіде був керівником "яської школи" в румунському мовознавстві, його учнем був видатний румунський лінгвіст-академік Йоргу Йордан (1888–1978), що залишив ґрунтовну монографію про свого вчителя [Jordan 1969]. Іменем Александру Філіппіде названо Інститут румунської філології в Яссах, заснований з ініціативи і за підтримки вченого 1927 р.

Влияние немецких младограмматиков довольно широко отобразилось в румынском языкознании в научной деятельности следующих лингвистов: Богдан Петричейку Хаидеу (1836–1907), Александру Ламбриор (1845–1883), Харитон Тиктин (1850–1936), Лазер Шеиняну (1859–1934), Александру Филиппиде (1859–1933), Ион Богдан (1864–1919), Овид Денсушану (1873–1938) и Секстил Пушкариу (1877–1948). Профессор ясского университета Александру Филиппиде, основатель и руководитель Ясской лингвистической школы, работой "Принципы истории языка" (1894) совершил оригинальную адаптацию известной книги Германа Пауля, указав на три принципа, обуславливающие изменения в языке: удобство (comoditatea), ясность (clarificarea), соответствие законам (legiuirea). Младограмматические идеи представлены и в других исследованиях А.Филиппиде: "Элементарная грамматика румынского языка" (1897; несмотря на название, это серьёзный научный труд) и "Происхождение румын" (в 2-х т., 1925-1928).

Ключевые слова: младограмматизм, румынское языкознание, причины языковых изменений, лингвистический психологизм, историзм.

*Alexandru Philippiide (1859–1933) was a renowned Romanian linguist and worked as a professor at Jassy University. His background stems from the Neogrammarian school of linguists: in 1894 he published *Principii de istoria limbii/Principles of the History of Language*, adapting to the Romanian language material the work *Prinzipien der Sprachgeschichte* by Hermann Paul, to which he also added his own theoretical contribution. Subsequently, he wrote *Gramatica elementară a limbii române/Basic Grammar of**

the Romanian Language (1897) and his fundamental work Originea românilor/The Origins of the Romanians (2 volumes, 1925–1928), which includes all historical data regarding places, epochs and circumstances leading to the formation of the Romanian people and of the Romanian language. His scientific activity is comparable to that of the Ukrainian linguist Pavlo Zhytețkyi (1837–1911).

Key words: *Neogrammarian school, Romanian linguistics, causes of language change, linguistic psychology, historicism.*

Література:

1. *Абрамичева О.М.* Теорія та практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О.М. Абрамичева. – Донецьк, 2005. – 20 с.
2. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений / Ф.М. Березин. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.
3. *Березин Ф.М.* История русского языкознания: учеб. пособие для филол. спец-тей / Ф.М. Березин. – М.: Высш. школа, 1979. – 223 с.
4. *Дорошенко С.І.* Вступ до мовознавства / С.І. Дорошенко, П.С. Дудик. – К.: Вища шк., 1974. – 296 с.
5. *Жлуктенко Ю.О.* Михайло Якович Калинович / Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1991. – 76 с.
6. *Зеленько А.С.* З історії лінгвістичних учень / А.С. Зеленько. – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 226 с.
7. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: ВЦ "Академія", 2003. – 464 с.
8. *Левицкий Ю.А.* История лингвистических учений: учеб. пособие / Ю.А. Левицкий, Н.В. Боронникова. – М.: Высш. шк., 2005. – 302 с.
9. *Лучканин С.М.* Теорія та практика молодогограматизму в румунському мовознавстві / С.М. Лучканин // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – Вип. 86. – К., 2006. – С. 10–20.
10. *Пауль Г.* Принципы истории языка. / Г. Пауль [Пер. с нем. под ред. А.А. Холодовича. Вступ. ст. С.Д. Кацнельсона]. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. – 500 с.
11. *Хрестоматия по истории русского языкознания* / [Сост. Ф.М. Березин]. – М.: Высш. школа, 1977. – 440 с.
12. *Balacciu J.* Dicționar de lingviști și filologi români / Balacciu Jana, Chiriacescu Rodica. – București: Ed. Albatros, 1978. – 264 p.
13. *Frâncu C.* Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru. Ediția a II-a, revăzută și adăugită / Frâncu Constantin. – Iași: Casa Editorială "Demiurg", 1999. – 156 p.
14. *Frâncu C.* Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure / Frâncu Constantin. – Iași: Casa Editorială "Demiurg", 2005. – 200 p.
15. *Frisch H.* Relațiile dintre lingvistica română și cea europeană. O istorie a lingvisticii românești din secolul al XIX-lea. Curente principale în lingvistica secolului al XIX-lea. / Frisch Helmuth // Traducere de Marcel Roma. – București: Ed. SAECULUM I.O., 1995. – 288 p.
16. *Graur Al.* Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a III-a, revăzută și adăugită / Al Graur, Lucia Wald. – București: Ed. didactică și pedagogică, 1977. – 275 p.
17. *Iorgu I.* Alexandru Philippide / Iordan Iorgu. – București: Ed. științifică, 1969. – 158 p.
18. *Istoria lingvisticii românești* / [Coordonator: acad. Iorgu Iordan]. – București: Ed. științifică și enciclopedică, 1978. – 278 p.
19. *Macrea D.* Lingviști și filologi români / D. Macrea. – București: Ed. Științifică, 1959. – 236 p.
20. *Mounin G.* Istoria lingvisticii. Traducere și postfață de Constantin Dominte / Georges Mounin. – București: Editura PAIDEIA, 1999. – 368 p.
21. *Munteanu E.* Introducere în lingvistică / Eugen Munteanu. – Iași: Polirom, 2005. – 344 p.
22. *Pamfil C.-G.* Alexandru Philippide / Carmen-Gabriela Pamfil. – București-Chișinău: Litera Internațional SRL, 2008. – 208 p.
23. *Philippide A.* Opere alese. Teoria limbii. / Alexandru Philippide // Editate de G.Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G.Ivănescu. – București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1984. – 444 p.
24. *Robins R.H.* Scurtă istorie a lingvisticii. Traducerea din limba engleză de Dana Ligia Ilin și Mihaela Leaț / R.H. Robins. – Iași: Editura Polirom, 2003. – 344 p. (Collegium. Litere).